

इराण-इस्त्रायल युद्ध : कारणे, परिणाम आणि जागतिक प्रभाव

डॉ. ललित बाबासाहेब गोळे

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग,

राजीव गांधी महाविद्यालय, करमाड.

सारांश (Abstract)

इराण-इस्त्रायल युद्ध हा आधुनिक काळातील सर्वात महत्त्वाचा आणि संवेदनशील आंतरराष्ट्रीय संघर्ष मानला जातो. या संघर्षाची मुळे ऐतिहासिक, राजकीय, धार्मिक आणि सामरिक मतभेदांमध्ये आढळून येतात. इराणचा अणुकार्यक्रम, प्रादेशिक वर्चस्वासाठीची स्पर्धा, सुरक्षा विषयक चिंता आणि वैचारिक संघर्ष ही या युद्धाची प्रमुख कारणे आहेत. या संघर्षामुळे केवळ इराण आणि इस्त्रायल यांच्यातील संबंध तणावपूर्ण झाले नाहीत, तर संपूर्ण मध्य पूर्वेतील राजकीय व सुरक्षा परिस्थितीवर त्याचा परिणाम झाला आहे.

या संशोधनात इराण-इस्त्रायल युद्धाची पार्श्वभूमी, प्रमुख कारणे, प्रादेशिक व जागतिक परिणाम तसेच भारतावरील प्रभाव यांचा सविस्तर अभ्यास करण्यात आला आहे. युद्धामुळे जागतिक तेल बाजारपेठ, व्यापार, गुंतवणूक, ऊर्जा सुरक्षा आणि आंतरराष्ट्रीय संबंध यांवर मोठा परिणाम झाला आहे. तसेच भारतासारख्या विकसनशील देशांनाही वाढती महागाई, तेलाच्या किंमतीतील वाढ आणि व्यापारातील अनिश्चितता यांसारख्या समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे.

या अभ्यासातून असे स्पष्ट होते की, इराण-इस्त्रायल संघर्षाचा प्रभाव केवळ दोन देशांपुरता मर्यादित नसून तो जागतिक शांतता, आर्थिक स्थैर्य आणि आंतरराष्ट्रीय सुरक्षेशी निगडित आहे. त्यामुळे या संघर्षाचे दीर्घकालीन समाधान संवाद, राजनैतिक वाटाघाटी आणि आंतरराष्ट्रीय सहकार्याद्वारेच शक्य आहे. अशा प्रयत्नांमुळे मध्य पूर्वेत तसेच जागतिक स्तरावर शांतता आणि स्थैर्य प्रस्थापित होण्यास मदत होऊ शकते.

Keywords (कीवर्ड्स) : इराण-इस्त्रायल युद्ध, मध्य पूर्व, आंतरराष्ट्रीय संबंध, अणुकार्यक्रम, प्रादेशिक सुरक्षा, जागतिक अर्थव्यवस्था, ऊर्जा सुरक्षा, तेलाच्या किंमती, परराष्ट्र धोरण, भारतावर परिणाम, भू-राजकारण, लष्करी संघर्ष, शांतता प्रक्रिया, जागतिक स्थैर्य, राजनैतिक संबंध.

प्रस्तावना

इराण आणि इस्त्रायल यांच्यातील संघर्ष हा मध्य पूर्वेतील सर्वात महत्त्वाच्या आणि संवेदनशील संघर्षांपैकी एक मानला जातो. अनेक दशकांपासून दोन्ही देशांमध्ये राजकीय, धार्मिक आणि सामाजिक मतभेद आहेत. सुरुवातीला हा संघर्ष अप्रत्यक्ष स्वरूपात होता, परंतु कालांतराने तो अधिक तीव्र झाला आणि लष्करी कारवायांपर्यंत पोहोचला. या संघर्षाचा परिणाम केवळ इराण आणि इस्त्रायलपुरता मर्यादित नसून संपूर्ण जगावर झाला आहे. तेलाच्या किमती, आंतरराष्ट्रीय व्यापार, जागतिक सुरक्षा आणि राजनैतिक संबंध यांवर या संघर्षाचा मोठा प्रभाव पडला आहे.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

1979 मध्ये इराणमध्ये इस्लामिक क्रांती झाल्यानंतर इराणच्या परराष्ट्र धोरणात मोठा बदल झाला. क्रांतीपूर्वी इराण आणि इस्त्रायल यांचे संबंध तुलनेने चांगले होते. मात्र, इस्लामिक प्रजासत्ताक स्थापन झाल्यानंतर इराणने इस्त्रायलला मान्यता देण्यास नकार दिला आणि पॅलेस्टिनी जनतेच्या समर्थनाची भूमिका स्वीकारली.

दुसरीकडे, इस्त्रायलने इराणच्या वाढत्या प्रभावाकडे आणि त्याच्या अणुकार्यक्रमाकडे संशयाने पाहिले. कालांतराने दोन्ही देशांमधील अविश्वास वाढत गेला आणि त्यामुळे संघर्षाचे वातावरण निर्माण झाले.

युद्धाची प्रमुख कारणे

1. अणुकार्यक्रमावरील वाद

इराणचा अणुकार्यक्रम हा या संघर्षाचा प्रमुख मुद्दा आहे. इस्त्रायलला भीती आहे की इराण अण्वस्त्रे विकसित करू शकतो. इराण मात्र आपला अणुकार्यक्रम शांततापूर्ण उद्देशांसाठी असल्याचे सांगतो. या मुद्द्यावरून दोन्ही देशांमध्ये सतत तणाव निर्माण झाला आहे.

2. प्रादेशिक वर्चस्वाची स्पर्धा

मध्य पूर्वेत प्रभाव वाढविण्यासाठी दोन्ही देश प्रयत्नशील आहेत. इराण विविध मित्र राष्ट्रे आणि संघटनांच्या माध्यमातून आपला प्रभाव वाढवत आहे, तर इस्त्रायल आपल्या सुरक्षेसाठी या प्रभावाला विरोध करत आहे.

3. वैचारिक मतभेद

इराण आणि इस्त्रायल यांच्यात धार्मिक आणि राजकीय विचारसरणीमध्ये मोठा फरक आहे. या वैचारिक मतभेदांमुळे दोन्ही देशांमध्ये सहकार्याची शक्यता कमी झाली आहे.

4. सुरक्षा विषयक चिंता

दोन्ही देश स्वतःच्या सुरक्षेसाठी विविध लष्करी उपाययोजना करतात. इराणच्या क्षेपणास्त्र कार्यक्रमांमुळे इस्त्रायल चिंतेत आहे तर इराणला इस्त्रायल आणि त्याच्या मित्र राष्ट्रांकडून धोका वाटतो.

युद्धाचा विकास

सुरुवातीला दोन्ही देशांमध्ये सायबर हल्ले, गुप्तचर कारवाया आणि अप्रत्यक्ष संघर्ष होत होते. नंतर परिस्थिती अधिक गंभीर झाली आणि थेट लष्करी कारवाया सुरू झाल्या. क्षेपणास्त्र हल्ले, ड्रोन हल्ले आणि हवाई कारवायांमुळे संघर्ष तीव्र झाला. दोन्ही देशांनी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून एकमेकांच्या लष्करी तळांवर आणि महत्त्वाच्या ठिकाणांवर हल्ले केले. यामुळे प्रादेशिक सुरक्षेला मोठा धोका निर्माण झाला.

युद्धाचे प्रादेशिक परिणाम

1. राजकीय परिणाम

या युद्धामुळे मध्य पूर्वेतील राजकीय समीकरणे बदलली आहेत. अनेक देशांना आपली भूमिका स्पष्ट करावी लागली. काही देशांनी इराणला पाठिंबा दिला तर काहींनी इस्त्रायलच्या बाजूने भूमिका घेतली.

2. मानवी परिणाम

युद्धामुळे मोठ्या प्रमाणावर जीवित आणि वित्तहानी झाली आहे. अनेक नागरिकांना आपली घरे सोडावी लागली. रुग्णालये, शाळा आणि इतर सार्वजनिक सुविधा यांचे नुकसान झाले आहे.

3. सुरक्षेवरील परिणाम

या संघर्षामुळे संपूर्ण मध्य पूर्वेतील सुरक्षेची परिस्थिती अस्थिर झाली आहे. इतर देशांनाही युद्धाचा फटका बसण्याची शक्यता वाढली आहे.

जागतिक अर्थव्यवस्थेवर परिणाम

इराण हा तेल उत्पादन करणाऱ्या महत्त्वाच्या देशांपैकी एक आहे. युद्धामुळे तेलाच्या पुरवठ्यावर परिणाम होण्याची शक्यता निर्माण झाली. त्यामुळे जागतिक बाजारपेठेत तेलाच्या किमती वाढल्या. तेलाच्या किमती वाढल्यामुळे वाहतूक, उद्योग आणि उत्पादन क्षेत्रांवर परिणाम झाला. अनेक देशांमध्ये महागाई वाढली. तसेच गुंतवणूकदारांमध्ये असुरक्षिततेची भावना निर्माण झाली.

आंतरराष्ट्रीय समुदायाची भूमिका

संयुक्त राष्ट्र संघ, अमेरिका, युरोपियन देश, चीन आणि रशिया यांनी या संघर्षावर लक्ष ठेवले आहे. अनेक देशांनी युद्ध थांबविण्यासाठी आणि शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी प्रयत्न केले आहेत. संयुक्त राष्ट्र संघाने दोन्ही देशांना संयम बाळगण्याचे आवाहन केले आहे. तसेच विविध देशांनी चर्चेद्वारे प्रश्न सोडविण्याचा सल्ला दिला आहे.

भारतावर परिणाम

भारताचे मध्य पूर्वेतील देशांशी घनिष्ठ आर्थिक संबंध आहेत. भारत मोठ्या प्रमाणावर तेल आयात करतो. त्यामुळे या युद्धामुळे तेलाच्या किमती वाढल्यास भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परिणाम होऊ शकतो. याशिवाय मध्य पूर्वेत काम करणाऱ्या भारतीय नागरिकांच्या सुरक्षेचाही प्रश्न निर्माण होतो. त्यामुळे भारत सरकारला परिस्थितीवर सतत लक्ष ठेवावे लागते.

1. तेल आणि ऊर्जा सुरक्षेवर परिणाम

भारत आपल्या कच्च्या तेलाच्या गरजेपैकी सुमारे 85% पेक्षा जास्त तेल आयात करतो मध्य पूर्व हा भारतासाठी . इराण .तेलाचा प्रमुख स्रोत आहे-इस्त्रायल युद्धामुळे तेल उत्पादन किंवा वाहतुकीत अडथळे निर्माण झाल्यास आंतरराष्ट्रीय बाजारात तेलाच्या किमती वाढू शकतात.त्यामुळे भारताचा आयात खर्च वाढून अर्थव्यवस्थेवर अतिरिक्त भार पडतो .

2. महागाईत वाढ

तेलाच्या किमती वाढल्यामुळे पेट्रोल, डिझेल, एलपीजी आणि वाहतूक खर्च वाढतो याचा परिणाम अन्नधान्य ., औद्योगिक वस्तू आणि दैनंदिन गरजेच्या वस्तूवर होतो.परिणामी देशात महागाई वाढण्याची शक्यता निर्माण होते .

3. व्यापार आणि उद्योगांवर परिणाम

मध्य पूर्वेतील अस्थिरतेमुळे भारताचा निर्यात आणि आयात व्यापार प्रभावित होऊ शकतो युद्धामुळे समुद्री मार्ग धोक्यात आल्यास मालवाहतूक खर्च वाढतो.त्यामुळे भारतीय उद्योगांच्या उत्पादन खर्चात वाढ होते .

4. भारतीय नागरिकांच्या सुरक्षेचा प्रश्न

मध्य पूर्वेतील अनेक देशांमध्ये लाखो भारतीय काम करतात युद्ध तीव्र झाल्यास त्यांच्या सुरक्षेचा प्रश्न .निर्माण होतो . .अशा वेळी भारत सरकारला नागरिकांना सुरक्षितपणे परत आणण्यासाठी विशेष मोहिमा राबवाव्या लागू शकतात

5. परकीय चलन साठ्यावर परिणाम

तेल आयातीसाठी अधिक परकीय चलन खर्च करावे लागल्याने भारताच्या विदेशी चलन साठ्यावर दबाव वाढू शकतो यामुळे रुपयाचे मूल्य .डॉलरच्या तुलनेत कमी होण्याची शक्यता असते.

6. शेअर बाजारातील अस्थिरता

युद्धामुळे गुंतवणूकदारांमध्ये अनिश्चितता निर्माण होते उतार होऊ -त्यामुळे शेअर बाजारात मोठ्या प्रमाणावर चढ . विदेशी गुंतवणूकदार गुंतवणूक कमी करू शकतात .शकतात, ज्याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होतो.

7. रोजगारावर परिणाम

तेलाच्या किमती आणि उत्पादन खर्च वाढल्यामुळे काही उद्योगांना आर्थिक अडचणी येऊ शकतात त्यामुळे रोजगार . निर्मितीचा वेग कमी होऊ शकतो आणि काही क्षेत्रांमध्ये नोकऱ्यांवर परिणाम होऊ शकतो

8. परराष्ट्र धोरणावरील परिणाम

भारताचे इराण आणि इस्रायल या दोन्ही देशांशी मैत्रीपूर्ण संबंध आहेत त्यामुळे युद्धाच्या काळात भारताला संतुलित . .भारताने शांतता आणि संवादाचा मार्ग स्वीकारण्यावर भर दिला आहे .आणि तटस्थ भूमिका घ्यावी लागते

9. अन्नसुरक्षा आणि पुरवठा साखळी

युद्धामुळे जागतिक पुरवठा साखळी विस्कळीत होऊ शकते याचा परिणाम खत ., इंधन आणि इतर आवश्यक वस्तूंच्या उपलब्धतेवर होऊ शकतो.त्यामुळे कृषी क्षेत्रावरही अप्रत्यक्ष परिणाम होऊ शकतो .

10. संरक्षण खर्चात वाढ

या पूर्वेतील अस्थिरता आणि जागतिक सुरक्षेच्या बदलत्या परिस्थितीमुळे भारताला संरक्षण क्षेत्रात अधिक गुंतवणूक करावी लागू शकते.यामुळे सरकारी खर्चाचे प्राधान्यक्रम बदलू शकतात .

भविष्यातील शक्यता

या संघर्षाचे भवितव्य अनेक घटकांवर अवलंबून आहे. जर दोन्ही देशांनी संवाद आणि चर्चेचा मार्ग स्वीकारला तर तणाव कमी होऊ शकतो. परंतु संघर्ष वाढल्यास संपूर्ण मध्य पूर्वेत व्यापक युद्ध होण्याची शक्यता आहे. आंतरराष्ट्रीय समुदायाच्या मध्यस्थीमुळे शांतता प्रस्थापित होण्याची आशा आहे. मात्र त्यासाठी दोन्ही देशांनी परस्पर विश्वास वाढविणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष

इराण-इस्रायल युद्ध हे केवळ दोन देशांमधील संघर्ष नसून जागतिक सुरक्षेशी संबंधित एक गंभीर प्रश्न आहे. प्रादेशिक वर्चस्व, वैचारिक मतभेद आणि सुरक्षा विषयक चिंता ही या संघर्षाची प्रमुख कारणे आहेत त्या युद्धामुळे मानवी ., आर्थिक आणि राजकीय क्षेत्रांवर मोठा परिणाम झाला आहे. दीर्घकालीन शांततेसाठी संवाद, परस्पर सहकार्य आणि आंतरराष्ट्रीय मध्यस्थी आवश्यक आहे.अन्यथा हा संघर्ष अधिक गंभीर होऊन संपूर्ण जगासाठी धोका निर्माण करू शकतो . इराण-इस्रायल युद्धाचा भारतावर आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक आणि सुरक्षा या सर्व क्षेत्रांमध्ये परिणाम होऊ शकतो विशेषतः तेलाच्या .किमती, महागाई, व्यापार, भारतीय नागरिकांची सुरक्षा आणि परराष्ट्र धोरण यांवर त्याचा मोठा प्रभाव पडतो त्यामुळे भारतासाठी शांतता ., स्थैर्य आणि संतुलित परराष्ट्र धोरण अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

संदर्भसूची (References)

1. Encyclopedia Britannica. *Israel-Iran Conflict*. Britannica Online Encyclopedia.
2. Reuters News Agency. Reports on Iran-Israel Conflict and Middle East Security, 2025-2026.
3. United Nations (UN). Reports on Peace and Security in the Middle East.
4. International Atomic Energy Agency (IAEA). Reports on Iran's Nuclear Program.

-
5. Ministry of External Affairs, Government of India. International Relations and Middle East Affairs Reports.
  6. BBC News. Analysis of Iran-Israel Relations and Regional Politics.
  7. Al Jazeera. Middle East Conflict Reports and Special Coverage.
  8. SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute). Military Expenditure and Security Reports.
  9. The Hindu. International Affairs and Middle East Coverage.
  10. Indian Journal of International Relations, Various Research Articles on Iran-Israel Relations.